

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

ФАНТ Микола Олександрович

УДК: 811.112.2:81'367.335

**СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ ЧАСУ В
РАНЬООНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНИЙ ТА
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Долгополова Лілія Анатоліївна,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра німецької філології та перекладу
і прикладної лінгвістики,
завідувач кафедри.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Приходько Анатолій Миколайович,
Запорізький національний технічний університет,
кафедра теорії та практики перекладу,
завідувач кафедри;

кандидат філологічних наук, доцент
Снісаренко Ірина Євгеніївна,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
кафедра германської філології,
доцент.

Захист відбудеться "14" квітня 2016 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.08 Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13–б.

Автореферат розісланий "___" березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Калитюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена дослідженню структурних і функціональних особливостей складнопідрядних речень із підрядним часом в ранньонімецькій мові (1350–1650 рр.).

Вивчення синтаксису германських мов посідає чільне місце у граматиці XXI ст. завдяки суттєвим досягненням у розробці питань, пов'язаних з еволюцією реченнєвих структур (І. Р. Буніятова, Л. А. Долгополова, Д. Лайтфут, А. Лютчер, М. В. Полховська, А. М. Приходько, М. Райс, І. Є. Снісаренко, Ю. Фляйшер). Істотного прогресу у вченні про речення було досягнуто завдяки напрацюванням генеративної граматики, у межах якої синтаксичні утворення розглядаються з погляду їхньої дворівневої організації, а саме фонетичної та логічної форм, а історичні зміни у структурі – як результат поступового зростання складності фонетичної форми (Г. Гайдер, А. Редфорд, Л. Хегман, Н. Хомський). Це уможливило висвітлення реченнєвих структур у діахронії, їх реконструкцію в незасвідчений період мовної історії і у подальшому спонукало дослідників зосередити увагу не тільки на структурному та семантичному аспектах вивчення цих утворень, але й звернутися до розгляду особливостей їх функціонування.

До кола актуальних питань граматичної теорії, які потребують висвітлення з позицій новітніх парадигм знання про мову, належить визначення структурної організації та функціональних особливостей складнопідрядних речень у діахронії. Найзначніших змін синтаксис німецької мови зазнає в XIV–XVII ст. Цей період відзначається подальшим формуванням та нормуванням літературної мови (М. М. Гухман, Ш. Зондерегер, П. Поленц) та витісненням розмовних моделей із писемної мови (А. Беттен). У ранньонімецькій період відбуваються зрушення у структурі складнопідрядних речень, які прийнято пояснювати відповідно до положення про динамічну синхронію (В. Г. Адмоні, І. Р. Буніятова). Найяскравіше такі зміни виявлено у структурі складнопідрядних речень з підрядним часом (далі СРПЧ). Вони охоплюють насамперед кількісний та якісний склад підрядних сполучників, наповненість лівої периферії, інтегрованість підрядних клауз і корелятивний зв'язок між складниками СРПЧ.

Вибір теми дослідження зумовлено такими чинниками:

– більшість праць, у яких розглянуто СРПЧ у ранньонімецькій мові, належить порівняльно-історичній та системно-структурній парадигмам (В. Г. Адмоні, О. Бегагель, Р. П. Еберт, О. І. Москальська, Г. Пауль);

– незважаючи на наявність досліджень СРПЧ на основі процедурного апарату генеративної теорії (К. Аксель-Тобер, Г. Гайдер, А. Лютчер, К. Піттнер, М. Райс, Ю. Фляйшер), залишається нагальною потреба у всебічному вивченні та встановленні структурних і функціональних властивостей СРПЧ;

– традиційно виокремлюють дві групи часових сполучників: загальночасові та спеціальні часові (А. Беттен, М. Гульдті, О. Р. Цаболова), проте такий поділ базується тільки на семантичному критерії, без урахування відмінностей у структурі та функціонуванні на рівні речення.

Актуальність обраної теми визначається загальним спрямуванням сучасних граматичних студій на розгляд не лише структурної репрезентації синтаксичних явищ, але й їх актуалізації на комунікативному рівні. Здійснення ґрунтовного дослідження структури та функціонування СРПЧ у ранньоноворхньонімецькій мові зумовлено необхідністю подальшої розбудови вітчизняної історичної лінгвістики, що передбачає висвітлення таких важливих проблем, як причини і наслідки мовних змін, які визначають типологічний профіль мовних систем. Дослідження СРПЧ у ранньоноворхньонімецькій мові на засадах генеративної теорії уможлиблює висвітлення реченневих утворень із погляду їхньої структури та виконуваних ними функцій, у такий спосіб забезпечуючи багатоплановість здійснюваного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідного напрямку "Системно-структурний та когнітивно-комунікативний аспекти дослідження одиниць мови", який розробляє кафедра англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка (номер державної реєстрації 0112U002273). Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 23 грудня 2011 року).

Метою дисертаційної роботи є виявлення структурних і функціональних особливостей складнопідрядного речення з підрядним часу в ранньоноворхньонімецькій мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання низки **завдань**:

- визначити основні структурні типи підрядних клауз часу на засадах Х-штрих теорії;
- виявити роль корелятивного зв'язку у структурі СРПЧ;
- окреслити властивості рамкової структури підрядних клауз часу;
- представити сполучникову парадигму СРПЧ;
- з'ясувати особливості функціонування СРПЧ.

Об'єкт дослідження – складнопідрядне речення з підрядним часу в ранньоноворхньонімецькій мові.

Предмет дослідження – структурні та функціональні особливості складнопідрядних речень із підрядним часу в ранньоноворхньонімецькій мові.

Матеріалом дослідження слугують СРПЧ, дібрані методом суцільної вибірки з текстів ранньоноворхньонімецького періоду: проповідей, хронік, приватних листів, фахових і художніх текстів, що становить 7000 сторінок. Загальна кількість розглянутих одиниць – 3000. Зокрема, для ілюстрації вживання суміжних синтаксичних явищ додатково дібрано 50 одиниць з давньоворхньонімецьких текстів та 100 одиниць із ранньоноворхньонімецьких біблій.

Мета й завдання дисертації зумовили використання низки лінгвістичних **методів**. Формування висновків на основі аналізу конкретного матеріалу, обґрунтування та ілюстрацію теоретичних положень мовними даними здійснено за допомогою *індуктивного* та *дедуктивного* методів. Інтерпретація структури СРПЧ і засобів зв'язку підрядної та матричної клауз ґрунтується на *теорії принципів і*

параметрів Н. Хомського. Застосування *дистрибутивного аналізу* дає підстави виявити позиційні та структурні характеристики лівої периферії підрядної клаузи часу, представити дистрибуцію сполучників. Установлення відсоткових співвідношень отриманих результатів і порівняння досліджуваних характеристик СРПЧ для визначення напрямку їхнього розвитку здійснено з використанням *кількісного методу*. Дослідження СРПЧ безпосередньо в тексті з метою виявлення особливостей його вживання проведено за допомогою *методу лінгвістичного опису*. *Метод суцільної вибірки* залучено для формування матеріалу дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній германістиці здійснено комплексний аналіз структурних і функціональних особливостей СРПЧ на засадах Х-штрих теорії. *Новим* є визначення формальних критеріїв для виокремлення підрядних клауз із різними типами лівої периферії за допомогою чотирьох видів мовних одиниць, що можуть її заповнювати: підрядного сполучника часу (ПСЧ), конектора (К), модифікатора (М) та маркера підрядності (МП). *Виявлено* такі тенденції та закономірності в організації СРПЧ: 1) зменшення частотності вживання корелятивів; 2) остаточне закріплення рамкової структури підрядної клаузи часу; 3) залежність порядку розташування частин складеного дієслівного присудка від жанру тексту; 4) збільшення кількості вживань постпозитивних підрядних клауз часу. *Уперше визначено* зумовленість структурних властивостей СРПЧ від жанру відповідного тексту. *Встановлено*, що СРПЧ виконують у тексті низку функцій, до яких належать: функція введення часового фону, повторення, наративна, введення прямої або непрямої мови, ініціальна, експресивна, спонукальна. *Новим* є виявлення функціональних властивостей окремих елементів СРПЧ, до яких належать конектори та кореляти.

Наукова новизна одержаних результатів може бути узагальнена в таких **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Виокремлення чотирьох типів клауз здійснено відповідно до елементів, розміщених у їхній лівій периферії, а саме: 1) ПСЧ; 2) К-ПСЧ; 3) (К)-М-ПСЧ; 4) (К)-(М)-ПСЧ-МП, де ПСЧ – це підрядний сполучник часу, К – конектор, М – модифікатор, МП – маркер підрядності. У ранньонововісхонімецький період спостерігається збільшення частотності вживання першої моделі від 36,5% (з 500 досліджуваних одиниць) на початку до 80,2% у кінці періоду та, відповідно, зменшення частотності вживання інших моделей: другої – від 49,1% до 18,2%, третьої – від 6,4% до 0,2%, четвертої – від 8% до 1,4%.

2. Підрядна клауза часу розміщується інтегровано, опосередковано-інтегровано або неінтегровано щодо матричної клаузи. Інтегрована клауза займає безпосередню позицію специфікатора максимальної проекції фрази комплементаризера (СР) матричної клаузи; опосередковано інтегрована клауза розміщена в межах проекції іншої фрази (напр., корелятивного сполучника), яка, у свою чергу, розташована на місці специфікатора СР матричної клаузи; неінтегрована клауза приєднується як ад'юнкт до максимальної проекції СР. У досліджуваний період спостерігаємо збільшення частотності вживання інтегрованих підрядних клауз від 9,4% (з 500 досліджуваних одиниць) на початку до 76,8% у кінці періоду.

3. Корелятивні сполучники вживаються для встановлення між складниками СРПЧ додаткового зв'язку. Упродовж ранньонововерхньонімецького періоду відбувається зменшення їх вживання від 85,3% (з 500 досліджуваних одиниць) на початку до 16,8% у кінці періоду, що свідчить про закріплення формального та семантичного зв'язку між частинами СРПЧ.

4. У ранньонововерхньонімецький період відбувається остаточне закріплення рамкової структури підрядної клаузи часу, що виражається у збільшенні частотності вживання відмінюваної частини присудка в кінцевій позиції від 87,8% (з 500 досліджуваних одиниць) на початку до 92% у кінці періоду.

5. Сполучникова парадигма нараховує *п'ятнадцять* сполучників, *шість* із яких належать до загальночасових, а *дев'ять* – до спеціальних часових. Відмінність між двома групами сполучників спостерігається не лише в семантиці відношення між клаузами, а й на структурному та функціональному рівнях. Зокрема, підрядні клаузи, введені загальночасовими сполучниками, характеризуються на 3% меншою частотністю вживання відмінюваної частини присудка в кінцевій позиції та на 26% меншою частотністю вживання інтегрованих клауз, з чого можна зробити висновок про їх вищу комунікативну автономність на текстовому рівні.

6. У тексті СРПЧ виконують такі функції: введення часового фону, повторення, введення прямої або непрямой мови, наративну, ініціальну, експресивну, спонукальну. Корелятивні сполучники та конектори як важливі складники СРПЧ також характеризуються особливими функціями, серед яких: фокусує, делімітативна, референтна й експресивна.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в їх внеску в теоретичний синтаксис німецької мови, зокрема синтаксис складного речення, а також у розширенні уявлень про стан розвитку німецької мови у XIV–XVII ст. Застосована в дисертації методика дослідження СРПЧ дає змогу розширити інформацію про специфіку досліджуваних реченневих утворень німецької мови у синхронному та діахронному аспектах. Аналіз відмінностей між клаузами із загальночасовими та спеціальними часовими сполучниками сприяє поглибленню знань щодо шляхів змін і функціонування складнопідрядних речень у німецькій мові. Результати дослідження СРПЧ є певним внеском в історичну лінгвістику, теорію розвитку мовних систем та механізмів їх еволюції.

Практична цінність роботи виявляється у можливості застосування матеріалів дисертації в курсах лекцій з історії німецької мови (розділ "Синтаксис ранньонововерхньонімецької мови"), теоретичної граматики (розділи "Складне речення", "Складнопідрядне речення", "ГраMATика тексту"), вступу до мовознавства (розділ "Система і структура мови"), у спецкурсах із генеративної граматики, комунікативної лінгвістики, а також у процесі підготовки курсових і дипломних робіт студентами вищих навчальних закладів філологічного напрямку.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на *трьох* міжнародних конференціях: науково-практичній конференції "Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість" (м. Острог, 2013 р.), науковій конференції "Пріоритети германського і романського мовознавства" (Луцьк, 2013 р.), науково-практичній конференції "Мови і світ: дослідження та викладання"

(м. Кіровоград, 2014); *двох* всеукраїнських конференціях: конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича (1935–2003) "Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблем перекладу" (м. Житомир, 2013 та 2015 рр.), міжвузівському науковому семінарі "Лінгвістика сьогодення: синхронні та діахронні студії" (м. Житомир, 2014 р.).

Публікації. Результати дослідження унаочнено у *восьми* одноосібних авторських публікаціях загальним обсягом 2,58 др. арк.: у *чотирьох* статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України (1,8 др. арк.), *одній* статті, опублікованій в іноземному фаховому виданні (0,3 др. арк.), та *трьох* тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях (0,48 др. арк.).

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (264 найменування, з яких 172 – іноземними мовами), джерел ілюстративного матеріалу (63 найменування) і додатків. Повний обсяг дисертації – 224 сторінки, основний зміст викладено на 185 сторінках. Дисертація містить 17 таблиць і 18 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, окреслено матеріал і методи дослідження, визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, а також зазначено форми їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі "Теоретичні засади дослідження складнопідрядних речень із підрядним часу"** розглянуто час і темпоральність як загальнофілософські та лінгвістичні категорії, визначено модель представлення часу в німецькій мові, встановлено, що різні часові категорії входять в одну широку семантичну єдність – аспектуально-темпоральний комплекс, представлено засоби вираження аспектуальності, темпоральності й таксису в сучасній німецькій мові, проаналізовано парадигму часових сполучників сучасної німецької мови, представлено інші типи складних речень, які в певних контекстах можуть виконувати роль СРПЧ.

Труднощі визначення та аналізу часу пов'язані передовсім із проблемою руху, змінності часу, його місця серед інших фізичних вимірів, невизначеністю вихідного пункту й, відповідно, еталону виміру, розмежуванням часових вимірів (минулого, теперішнього та майбутнього). Темпоральність розглядають у філософії як видове щодо часу поняття, що ввійшло через екзистенціалістську традицію. Темпоральність визначає сутність протікання процесів безвідносно до інших систем.

До аспектуально-темпорального комплексу входять три семантичні категорії: аспектуальність, темпоральність і таксис. Кожна із семантичних категорій складається з певної низки значень (напр., передування, одночасність, слідування як значення семантичної категорії таксису). Проте значення деяких категорій потрібно визначати залежно від досліджуваного об'єкта. Наприклад, граматичні явища

сучасної німецької мови вказують на чітке розмежування лише двох темпоральних значень (минуле / неминуле).

Німецька мова характеризується розвинутою системою засобів вираження всіх трьох семантичних категорій аспектуально-темпорального комплексу. СРПЧ становить комплексну одиницю, здатну експлікувати значення всіх указаних категорій. Таксис належить до основної категорії поділу сполучників. Важливими аспектуальними значеннями, що експлікують часові сполучники, є перфективність (інгресивність, егресивність) та дуративність (ітеративність).

Семантичного критерію недостатньо для виокремлення СРПЧ з-поміж інших подібних конструкцій, оскільки будь-яке складне речення виражає таксисні, а за певних обставин й інші часові значення. Тому важливо визначити чіткі формальні ознаки СРПЧ, до яких належать синтаксична підпорядкованість, інтегрованість підрядної клаузи, її розміщення на позиції ад'юнкта щодо матричної, використання часового сполучника для специфікації зв'язку між клаузами.

Серед конструкцій, які за певних умов здатні виконувати функцію СРПЧ, варто вказати безсполучникові умовно-часові, складні речення з підрядною детермінативною клаузою, складносурядні речення (з асиндетичним і синдетичним координативним зв'язком).

У другому розділі "**Методологічні передумови вивчення складнопідрядного речення з підрядним часу**" розглянуто історію дослідження СРПЧ представниками різних підходів, розроблено методику дослідження СРПЧ, обґрунтовано базові методологічні засади, що лежать в основі дослідження, визначено порядок застосування та обрані методи дослідження.

СРПЧ у ранньонововерхньонімецькій мові почали активно вивчати наприкінці ХІХ ст. (О. Бехагель). Незважаючи на зорієнтованість на слово, а не на речення, було здійснено розгорнутий аналіз СРПЧ, простежено шлях граматикизації часових сполучників, зокрема встановлено, що моноксичні часові сполучники розвинулися зі складених, які внаслідок специфічного розвитку містили ненаголошені елементи.

Досліджуючи семантику та функції сполучника *als*, В. Г. Адмоні визначав його як "загальноспіввідносний" сполучник, що встановлює сам факт зв'язку між клаузами в найзагальнішому та невизначеному вигляді. Завдяки цьому загальночасові сполучники могли виконувати текстотвірну функцію. Німецький учений Р. П. Еберт здійснив спробу виявити шлях формування підрядних клауз у німецькій мові, зазначаючи, що всі підрядні клаузи, зокрема й обставинного типу, розвинулися з *thaz*-речень. Проте аналіз даних ранньонововерхньонімецької мови засвідчує значні відмінності між окремими групами підрядних клауз часу, що виключає можливість їхнього спільного походження.

Топологічна модель залишається традиційною для лінійного опису структури речення, уможливаючи виокремлення в реченні п'яти складників: початкового поля, лівої рамки, середнього поля, правої рамки та кінцевого поля. У самостійних клаузах ліву рамку заповнює відмінювана частина присудка, у підрядних клаузах у лівій рамці розміщується сполучник, що викликає дискусію стосовно існування в

таких конструкціях початкового поля. Цей факт або заперечують (К. Дюршайдт), або допускають можливість його існування, проте вказують на проблемність віднесення питальних і відносних займенників, використаних як сполучник, до тієї чи іншої одиниці (Ш. Мюллер). Зазначена проблема свідчить про обмежену описову силу топологічної моделі речення або є прикладом однієї з мовних аномалій. Тому використання теоретичних доробків структуралістів потрібно доповнити теорією з більшою описовою силою та вищим ступенем формалізації, наприклад, генеративною теорією.

Сучасні німецькі лінгвісти (А. Льотчер, А. Веллштайн) успішно поєднують топологічну модель із генеративною теорією, оскільки ліва рамка відповідає елементу, який розміщується у вершині CP. Генеративна теорія уможлиблює докладне дослідження неінтегрованих підрядних клауз, до яких у сучасній німецькій мові належать підрядні детермінативні та ілокутивні умовні клаузи. Зокрема, підрядні детермінативні клаузи – неінтегровані синтаксично, просодично, семантично та ілокутивно, що викликає неможливість їх розміщення на позиції специфікатора CP. В ілокутивних умовних реченнях підрядна клауза розміщується не на позиції специфікатора CP, а формує додаткову проекцію CP матричної клаузи. Синтаксична неінтегрованість може супроводжуватися семантичною, яка виражається, зокрема, у неможливості знаходження неінтегрованої фрази у скопусі матричного інтеррогативного оператора. У ранньонововісній німецькій період синтаксична неінтегрованість не супроводжувалася семантичною, а була залишковою ознакою процесу розвитку підрядної клаузи із самостійної (А. Льотчер).

Вивчення структурних і функціональних аспектів SRPC у ранньонововісній німецькій мові передбачає чотири етапи. На першому сформовано теоретичну базу, зіставлено фрагменти теоретичних напрацювань, зроблено узагальнення. На другому етапі проведено вибірку досліджуваного матеріалу. Увесь ранньонововісній німецькій період (1350–1650 pp.) поділено на шість часових відрізків по 50 років, оскільки такий поділ дає змогу докладно простежити напрям та інтенсивність мовних змін упродовж досліджуваного періоду (К.-П. Вегера), водночас він став традиційним для корпусів ранньонововісній німецьких текстів (Das Bonner Frühneuhochdeutschkorpus). До кожного з виокремлених відрізків дібрано тексти (проповіді, хроніки, приватні листи, фахові й художні тексти). На третьому етапі вивчено структурні особливості SRPC. Зокрема, проаналізовано основні структурні елементи речень, виокремлено складники лівої периферії підрядних клауз часу, досліджено ступінь інтегрованості підрядних клауз у матричну, встановлено семантику часових сполучників і корелятивів, розглянуто походження та рівень граматикалізованості часових сполучників. На четвертому етапі вивчено функціональні особливості SRPC.

У третьому розділі "*Структурні особливості складнопідрядних речень із підрядним часом*" розглянуто розвиток структурних компонентів SRPC, вивчено структурні та позиційні особливості ранньонововісній німецьких сполучників, виокремлено чотири можливих елементи лівої периферії підрядної клаузи, виявлено

моделі лівої периферії, визначено позицію складників лівої периферії, проаналізовано рамкову структуру підрядної клаузи, представлено парадигму часових сполучників.

У лівій периферії підрядної клаузи часу, тобто до позиції вершини СР включно, у ранньонововіверхньонімецькій мові можуть з'являтися конектори (1), функція яких полягала в приєднанні всього СРПЧ до лівого контексту, модифікатори (2), які уточнювали широку семантику загальночасових сполучників, власне сполучники та маркери підрядності (3), що вживалися поряд із недостатньо граматикалізованим сполучником часу: (1) *unde do got gesah, das is nutze unde gut was, do schiet her das liecht von der vinsterteit unde nante das liecht den tagk unde die vinsterteit die nacht* (Thüringische, 11). – "І коли Бог побачив, що це корисно було й добре, розділив він світло від темряви й назвав світло днем, а темряву ніччю"; (2) *und zuo stunt do er kam do hies er noch sime gesellen gon das er zuo ime keme* (Nicolaus von Basel, 82). – "І щойно його товариш прибув, передав він йому, щоб завітав до нього"; (3) *und furend alz lang tag und naht, biz daz si komend gen Frigia* (Buch von Troja, 11). – "І їхали день і ніч так довго, доки не приїхали до Фригії".

Залежно від складу виокремлюємо чотири моделі лівої периферії підрядної клаузи часу, до якої належать: 1) лише сполучник ПСЧ; 2) сполучник і конектор К-ПСЧ; 3) сполучник, модифікатор і конектор (К)-М-ПСЧ; 4) сполучник і маркер підрядності, до яких міг додаватися конектор та/або модифікатор (К)-(М)-ПСЧ-МП.

У ранньонововіверхньонімецький період відбуваються значні зміни в частотності вживання визначених моделей (див. табл. 1). Зокрема, якщо в кінці XIV ст. найпоширенішою була друга модель (49,1% з 500 речень), то на початку XVII ст. відсоток її вживання знижується до 18,2%, а найпоширенішою стає перша модель (80,2% з 500 речень). Значно зменшується кількість уживань клауз третьої та четвертої моделей: із 6,4% (третья модель) і 8% (четверта модель) до 0,2% і 1,4% відповідно. Загалом зміни в лівій периферії підрядних клауз часу впродовж усього ранньонововіверхньонімецького періоду можна зобразити так: 1) (К)-М-ПСЧ → (К)-ПСЧ → ПСЧ; 2) (К)-(М)-ПСЧ-МП → (К)-(М)-ПСЧ → ПСЧ.

Таблиця 1

Кількісне співвідношення різних моделей лівої периферії

№ п/п	Модель лівої периферії	1350– 1400	1401– 1450	1451– 1500	1501– 1550	1551– 1600	1601– 1650
1	ПСЧ	36,5%	57,2%	62,1%	54,9%	81%	80,2%
2	К-ПСЧ	49,1%	26,3%	27,1%	39,9%	15%	18,2%
3	(К)-М-ПСЧ	6,4%	9,1%	3,4%	3,5%	1,5%	0,2%
4	(К)-(М)-ПСЧ-МП	8%	7,4%	7,4%	2,7%	2,5%	1,4%
	Разом:	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Кожен складник лівої периферії характеризується власною позицією в межах фразової структури: конектор приєднується до максимальної проекції фрази

комплементаризера матричної клаузи, модифікатор розміщений на позиції специфікатора фрази комплементаризера підрядної клаузи, а маркер підрядності займає вершину фрази комплементаризера, що вводиться прийменником. Характерним є вживання модифікаторів зі сполучником *do*. Оскільки цей загальночасовий сполучник розвинувся з відносного прислівника, цілком закономірно, що модифікатор міг уживатися лише з граматикалізованим сполучником. З іншого боку, випадки вживання маркера підрядності свідчать про недостатню граматикалізованість сполучника.

Корелят утворює між підрядною та матричною клаузою додатковий зв'язок (див. рис. 1). Наявність корелята викликає зміщення позиції фрази CP підрядної клаузи й віддаляє її лінійно, проте встановлює подвійний семантичний зв'язок: підрядна клауза – атрибут корелята, який, у свою чергу, є обставиною матричної клаузи. Природа та функції корелята пов'язані з частотністю його вживання. Логічно припустити, що частотність уживання корелята прямо пропорційно залежить від усвідомлення мовцями граматичного та семантичного зв'язку між частинами складної клаузи та розвинутості та уживаності відповідної синтаксичної конструкції у досліджуваній період.

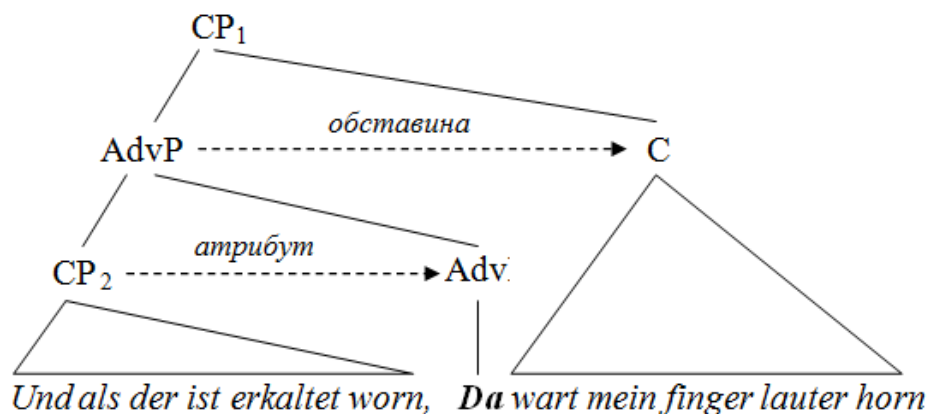

Рис. 1 Структура СРПЧ із корелятом

Дані проведеного дослідження вказують на істотне зменшення в ранньонововісверхньонімецькій мові частотності вживання корелятів, у кінці XIV ст. 85,3% СРПЧ уживались із корелятом, натомість на початку XVII ст. із корелятом вживається всього 16,8% речень. Такі зміни в досліджуваній конструкції можна пояснити, по-перше, зростанням частотності клауз зі спеціальними часовими сполучниками, які вживалися переважно без корелятів, і, по-друге, поступовою інтеграцією підрядних клауз із загальночасовими сполучниками.

Рамкова структура підрядної клаузи утворюється шляхом розміщення відмінюваної частини присудка у фінальній позиції речення. За цією ознакою виділяємо три типи підрядних клауз: 1) з кінцевою позицією присудка; 2) з прикінцевою позицією присудка; 3) з порядком слів головної клаузи або V2. У процесі дослідження встановлено відносну стабільність у вживанні клауз із кінцевою та прикінцевою позицією відмінюваної частини присудка. Наприкінці

ранньонововерхньонімецького періоду підрядні V2-клаузи вживаються лише приблизно в 1% випадків, тому робимо висновок, що вони виходять з ужитку.

У складених дієслівних присудках у ранньонововерхньонімецькій мові відмінювана частина може передувати невідмінюваній, утворюючи порядок слідування V1-V2. Вибір цього варіанта розташування частин присудка спричинений різними чинниками: 1) граматичною нормою; 2) актуальним членуванням речення; 3) типом допоміжного дієслова; 4) жанром тексту; 5) мовно-естетичним впливом. У процесі дослідження було виявлено релевантність лише четвертого чинника, оскільки суттєва питома вага (7,9% з 600 речень) V1-V2 вживалася у проповідях, тобто в текстах, орієнтованих переважно на декламацію та сприйняття на слух, а у фахових текстах порядок розміщення V1-V2 представлено найменше (2,2% з 600 речень).

Прикінцеву позицію відмінюваної частини присудка міг спричинити не лише порядок розташування V1-V2, а й винесення однієї з фраз за рамку, тобто розміщення цієї фрази справа від фінітного дієслова. У цій позиції могли розміщуватися прямий або непрямий додаток, підмет, предикатив або обставина. У 54% випадків за рамку винесено обставини, переважно локальні; у 31% – додатки, з яких більшість були прямими, і лише 3% належали до непрямих.

Дослідження лінійного порядку взаєморозміщення підрядної та матричної клауз засвідчило переважання препозитивних підрядних клауз над інтер- і постпозитивними упродовж усього ранньонововерхньонімецького періоду, проте якщо на початку досліджуваного періоду їх частка становила 82% з 500 речень, то в XVII ст. зафіксовано лише 52% препозитивних клауз. Такі зміни в лінійному взаєморозміщенні клауз викликані тим фактом, що в другій половині ранньонововерхньонімецького періоду збільшується кількість складнопідрядних речень із підрядним часу зі спеціальними часовими сполучниками, для яких характерним було постпозитивне розміщення.

Залежно від ступеня синтаксичного зв'язку між підрядною та матричною клаузами й елементів, що розташовані між підрядною клаузою та відмінюваною частиною присудка матричної клаузи, традиційно розрізняють інтегроване (4), резумптивне (5) та неінтегроване (6) розміщення підрядної клаузи (Е. Кьоніг, Й. Аувера): (4) *JN dem sie assen / Nam Jesus das Brot / vnd dancket (Gegenwertigkeit, 3)*. – "Коли вони їли, узяв Ісус хліб і подякував"; (5) *Wenn aber der heilig Geist wird kommen / da wird's zeit sein / vnd sie werdens können zukommen / das sie fasten vnd leiden (Summaria, 18)*. – "Проте коли явиться святий дух, тоді настане час, коли кожному воздасться за ніст і за страждання"; (6) *Vnd do dise zwei menschen zusammene koment, von rehter froiden so vmbefiengent dise zwei menschen mit den armen gar frvntliche vmb einander (Rulman, 99)*. – "І коли прийшли обидва чоловіки, з великою радістю зустріли вони один одного і дружньо обнялися".

За генеративною теорією інтегрована клауза – це фраза CP, що розміщена безпосередньо на позиції специфікатора CP матричної клаузи (рис. 2 А), неінтегрована клауза приєднується як ад'юнкт до додаткового вузла максимальної проекції CP (рис. 2 В). Резумптивна клауза розміщена в межах проекції іншої фрази, яка, у свою чергу, розташована на позиції специфікатора CP. Якщо за основу

класифікації взяти лише одну – структурну – ознаку, можна вважати резумптивні клаузи опосередковано інтегрованими.

У ранньонововіверхньонімецький період спостерігаємо значні зміни в рівні синтаксичної інтегрованості підрядних клауз часу: на початку XIV ст. зафіксовано всього 9,4% інтегрованих клауз у 500 СРПЧ, а переважна більшість клауз (85,8%) належала до опосередковано інтегрованих, частка неінтегрованих клауз становила 4,8%. До кінця ранньонововіверхньонімецького періоду встановлено значний приріст інтегрованих клауз (76,8%), частка опосередковано інтегрованих клауз становила 22,2%, натомість кількість неінтегрованих клауз із початку XVI ст. – близько 1%.

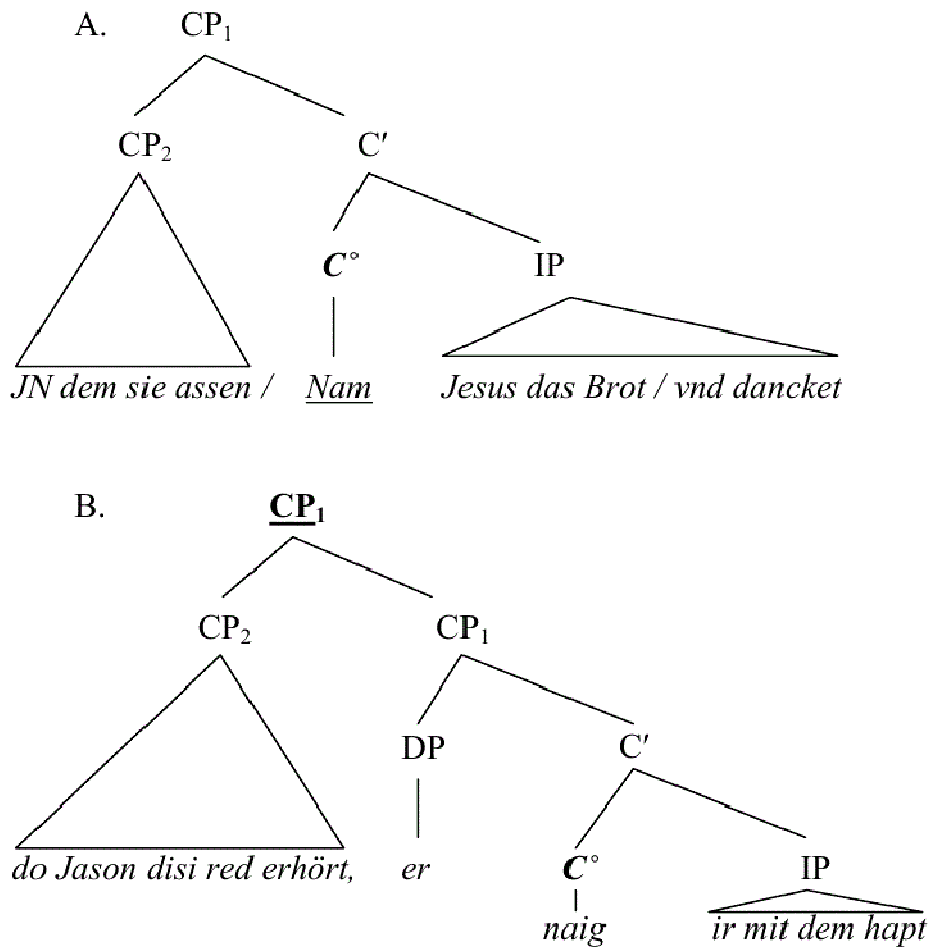

Рис. 2 Фразові структури інтегрованих і неінтегрованих клауз

Такий напрям змін підрядних клауз часу загалом відповідає закономірності розвитку підрядних клауз, згідно з якою неінтегровані підрядні речення переходять в опосередковано інтегровані, а останні – в інтегровані. У ширшому контексті вказаний напрям розвитку мови можна розглядати як частину паратактично-гіпотактичного континууму К. Леманна.

Парадигму ранньонововіверхньонімецьких часових сполучників традиційно поділено на дві групи: загальночасові (*als, da/do, wan/wen, wo, so*) та спеціальні часові (*nachdem/darnach, alsbald/sobald, die wile, indem, seit(dem), alslang, (bevor) ee, bis, so oft, als (so) dicke*) сполучники. Розмежування сполучників проведено за такими критеріями: 1) загальночасові сполучники можуть установлювати реляції

лише між моментами подій, натомість спеціальні часові сполучники можуть виражати відношення й між референційними моментами; 2) загальночасові сполучники експлікують більше одного таксисного значення, спеціальні часові сполучники – переважно одне; 3) у СРПЧ, ужитих із загальночасовими сполучниками, аспектуальні значення реляцій між пропозиціями виражаються за допомогою додаткових лексичних або граматичних засобів; спеціальні часові сполучники експлікують власну аспектуальну семантику.

У ранньоновіверхньонімецький період корелят – важливий складник СРПЧ, який міг виконувати в указаних конструкціях три різні функції: дискурсивну, семантичну та експресивну. Дискурсивна функція полягала в підкресленні зв'язку між підрядною та матричною клаузами, семантична – у звуженні семантики загальночасових сполучників, а експресивна – у виділенні часової реляції.

Залежно від джерела граматикалізації було виокремлено три групи сполучників: 1) ті, що розвинулися з прислівників часу та іменників із часовою семантикою (*alsbald, ehe, so lang, so oft, dieweil, sintemal тощо*); 2) ті, що розвинулися з часових прийменників (*bis, nach dem, mit das, indem, sit тощо*); 3) ті, що розвинулися з міжреченневих конекторів (*da/do, als, so тощо*).

У четвертому розділі "**Функціональні особливості складнопідрядних речень із підрядним часу**" встановлено кореляцію між змінами в умовах інтеракції адресата й адресанта та структурою СРПЧ, вивчено функціональні особливості СРПЧ та їх компонентів, розглянуто особливості приєднання підрядних клауз часу до лівого контексту, визначено, що клаузи, введені загальночасовими сполучниками, мають вищий рівень комунікативної автономності, ніж клаузи, введені спеціальними часовими сполучниками.

Ранньоновіверхньонімецький період характеризується подальшим формуванням літературної та підвищенням ролі писемної мови, що пов'язано з докорінною перебудовою мовних структур. На рівні СРПЧ така перебудова виражається в чотирьох процесах: 1) монолексемізації часових сполучних синтагм, що було пов'язано зі зменшенням частотності вживання модифікаторів і маркерів підрядності; 2) зменшенні вживання корелятивів, унаслідок чого відбувалося полегшення синтаксичної структури завдяки елімінуванню цілої фрази й переміщенню функції специфікації морфосинтаксичних ознак на іншу фразу; 3) збагаченні системи часових сполучників і їх семантичній специфікації; 4) збільшенні рівня інтегрованості підрядних клауз.

Тому СРПЧ проаналізовано диференційовано в різних жанрах текстів: фахових текстах і хроніках з одного боку, які репрезентували зразки суто писемного мовлення, проповідей і приватних листів з іншого, які були тісно пов'язані з усним мовленням, тому більшою мірою зберігали його риси. Художні тексти характеризуються креолізованістю, унаслідок чого в них переплетені риси розмовної та книжної мови.

Зіставний аналіз указаних жанрів текстів засвідчив відсутність суттєвих відмінностей в обсязі сполучних синтагм і диференційованості часових сполучників. Проте було встановлено, що у приватних листах і проповідях кореляти вживаються

удвічі частіше, ніж в інших текстах. Водночас, указані жанри тексту характеризуються частішим використанням неінтегрованих підрядних клауз.

СРПЧ характеризуються множинністю виконуваних функцій у тексті. Зокрема, для загальночасових сполучників характерним є встановлення нової часової перспективи, введення *нового часового фону*. Зазначена функція може вступати в суперечність із синтаксичною та семантичною функцією підрядної клаузи часу як ад'юнкта і прислівника часу, що породжує потребу в *повторенні*: (7) *Do der hailig vatter und her, bapst Allexander zu bapst erwelt ward – der was des ordens fratrum minorum, das sind barfüssen – do er nun erwelt ward, darnach ward ain gemain concilium zu Pisanensis (Richental, 151).* – "Коли святий отець Пана Олександр був обраний Папою Римським, він належав до ордену братів менших, тобто босих, коли він був обраний, після цього був скликаний загальний пізанський собор". Оскільки категорія часу входить до хронотопу тексту, СРПЧ здатні виконувати функцію створення *наративності*, встановлення зв'язку між подіями, поступовості їх змін. На основі наративної функції СРПЧ вводять *пряму* або *непряму мову*, *цитату* або передають цілий *діалог*: (8) *Als ich ihn ferners fragte, wie lang er an der Copia gearbeitet hätte, sagt er, 6 Monat. Als ich mich darüber verwunderte, sagt er, Albrecht Dürer habe 13 Monat continue daran gearbeitet. Wie ich darüber noch mehr entsetzte und fragte, woher er das wüßte, sagt er mir (Dürer, 62).* – "Коли я його дали запитав, як довго він працював над копією, сказав він: "6 місяців". Коли я здивувався, він сказав, що Альбрехт Дюрер працював безперервно 13 місяців. Коли я став ще більш приголомшеним і запитав, звідки він це дізнався, він сказав мені ... ". Крім того, СРПЧ виконують такі функції: *ініціальну*, тобто вживаються як зачин цілого тексту, що було особливо поширено у листах; *експресивну*, породжуючи на основі аспектуальної семантики додаткові значення, що підвищує експресивність висловлення; *спонукальну*, використовуючи для цього узуальну семантику у взаємодії з конститутивною якістю клауз.

Особливими функціональними властивостями характеризуються конектори й кореляти. Конектори виконують *фокусуєчу* функцію, що полягає в привертанні уваги реципієнта до певного фрагменту тексту для підкреслення його важливості, комунікативної значущості й полегшення сприйняття; *делімітативну*, тобто функцію встановлення меж клауз. Кореляти також мають низку особливих функцій, до яких належать такі: *делімітативна* – позначення початку матричної клаузи, демаркація меж клауз; *референтна* – указання на те, до якої матричної клаузи належить підрядна клауза часу; *експресивна* – надання висловленню емоційності, підкреслення конотативного значення.

У ранньонововітній німецькій мові період підрядні клаузи часу характеризуються більшою комунікативною автономністю порівняно з сучасною німецькою мовою. Особливо показовими у такому сенсі є неінтегровані клаузи, які в сучасній німецькій мові обов'язково мають своє актуальне членування. З іншого боку, власними тема-рематичним поділом та ілокуцією відзначаються клаузи з порядком слів головної. У результаті зіставного аналізу загальночасових і спеціальних часових сполучників за вказаними двома ознаками, – позицією дієслова та інтегрованістю клаузи, – було встановлено: клаузи із загальночасовими

сполучниками характеризуються вищим рівнем комунікативної автономності, що може бути пояснено їх розвитком з окремих самостійних речень.

ВИСНОВКИ

Семантичні відношення між підрядною та матричною клаузами СРПЧ базуються на категорії темпоральності, яка відрізняється від категорії часу тим, що є внутрішньою характеристикою процесів і явищ, безвідносно до зовнішніх процесів і явищ. Отже, філософське розуміння темпоральності наближується до таксису як однієї з категорій аспектуально-темпорального комплексу. Відповідником указаної категорії у фізиці вважають абсолютний час у розумінні А. Ейнштейна, тобто своєрідну четверту координату, яка приєднується до трьох просторових координат.

Аспектуально-темпоральний комплекс складається з п'яти компонентів, до яких входять: аспектуальність, темпоральність, таксис, часова локалізованість та часовий порядок. Перші три категорії вирішальні для семантики часових сполучників. У німецькій мові наявні засоби для вираження всіх категорій аспектуально-темпорального комплексу на різних мовних рівнях, проте СРПЧ становлять собою точку перетину між зазначеними засобами, оскільки можуть виражати значення трьох основних аспектуально-темпоральних категорій. Категорія таксису є центральною для семантики відношення між складниками СРПЧ, проте загальночасові сполучники можуть експлікувати у взаємодії з пропозицією підрядної клаузи всі три значення таксису, тому для них значення цієї категорії нерелевантні. Спеціальні часові сполучники характеризуються не лише специфічним таксисним, а й одним з аспектуальних значень. Темпоральні значення належать до конститутивних лише в деяких сполучниках часу (зокрема, єдина часова ознака *als* – це віднесеність до минулого).

Дослідження структурних особливостей СРПЧ проведено з урахуванням чотирьох найважливіших елементів організації СРПЧ: сполучника (лівої периферії), корелята, внутрішньої (зокрема, розміщення відмінюваної частини присудка) та зовнішньої топології (розміщення підрядної клаузи в межах матричної).

З огляду на труднощі, пов'язані з чітким розмежуванням сполучників і прислівників, прийменників та анафоричних елементів, було детально вивчено ліву периферію підрядної клаузи часу. До елементів, що регулярно з'являються в лівій периферії підрядної клаузи часу, належать: конектори, модифікатори, власне сполучники часу та маркери підрядності.

Одним із важливих елементів лівої периферії є конектор. Функція цієї мовної одиниці полягає в приєднанні всього СРПЧ до лівого контексту. Внаслідок випущення сполучника часу вся ліва периферія клаузи може складатися з одного конектора, що іноді призводить до неправильних висновків про функціонування, наприклад, *und* як сполучника часу.

Власне сполучник утворює з двома іншими можливими елементами лівої периферії – модифікатором і маркером підрядності – сполучну синтагму (складений

сполучник). При цьому варто вказати на комплементарність дистрибуції модифікатора й маркера підрядності.

Функція модифікатора полягає в уточненні значення загальночасового сполучника. Виокремлення модифікаторів у підрядній клаузі ускладнює їх різноманітний склад (адвербіальна, прийменникова або іменна фраза) та структурна і семантична схожість із корелятом.

Маркер підрядності вживається в ранньонововісверхньонімецькій мові зі сполучниками часу, граматикалізація яких не завершилася. Його функція полягає в наданні сполучній синтагмі граматичного значення підпорядкованості клаузи. До таких маркерів підрядності належать *dass*, *als*, *do*, *und*. Найчастіше вони поєднуються з прийменниками (*bis dass*), проте можуть утворювати сполучну синтагму й із цілими прийменниковими фразами (*nach dem dass*) та іменними фразами (*al die wile dass*).

Виокремлено такі чотири моделі лівої периферії підрядних клауз часу: 1) ПСЧ; 2) К-ПСЧ; 3) (К)-М-ПСЧ; 4) (К)-(М)-ПСЧ-МП, де ПСЧ – часовий сполучник, К – конектор, М – модифікатор і МП – маркер підрядності.

Зміни в лівій периферії підрядної клаузи часу проходять так: у кінці ранньонововісверхньонімецького періоду порівняно з початком на 35% зменшується частотність уживання конектора, на 4,5% рідше використовується модифікатор, на 6,5% – маркер підрядності. Як загальну тенденцію можемо визначити такі переходи моделі лівої периферії: *(К)-М-ПСЧ* → *(К)-ПСЧ* → *ПСЧ*; *(К)-(М)-ПСЧ-МП* → *(К)-(М)-ПСЧ* → *ПСЧ*.

Складники лівої периферії підрядної клаузи часу розміщуються в дереві безпосередніх складників так: конектор – на позиції ад'юнкта максимальної проекції СР матричної клаузи, модифікатор з'являється на позиції специфікатора СР, вершиною якої є сполучник, за наявності маркера підрядності він розташовується у вершині фрази СР підрядної клаузи.

Характерна ознака СРПЧ на початку ранньонововісверхньонімецького періоду – використання корелятивного зв'язку для поєднання підрядної та матричної клауз. У ранньонововісверхньонімецькій мові кореляти складнопідрядних речень із підрядним часу характеризуються гетерогенністю та змінами в частотності вживання упродовж указанного періоду. Оскільки корелят – мовна одиниця, яка встановлює додатковий релятивний зв'язок між підрядною та головною клаузами, стає очевидним, що його вживання стимулювалося наявністю недостатнього смислового або граматичного зв'язку між підрядною та матричною клаузами. Упродовж ранньонововісверхньонімецького періоду значно зменшується частотність уживання корелятивів у складнопідрядних реченнях із підрядним часу (від 85,3% на початку до 16,8% у кінці).

У ранньонововісверхньонімецький період відбувається остаточне закріплення рамкової структури підрядної клаузи часу, що знаходить своє вираження в обов'язковому розміщенні відмінюваної частини присудка на останній позиції клаузи. При цьому в клаузах із кінцевою та прикінцевою позицією відмінюваної частини присудка значних зрушень упродовж ранньонововісверхньонімецького періоду не відбувається. Частотність уживання клауз із порядком слів головної

клаузи досягає в XVI ст. позначки 1%, тому можемо зробити висновок, що в цей час такі клаузи виходять з ужитку.

У ранньонововерхньонімецькій мові переважає порядок розташування складеного дієслівного присудка V2-V1, порядок розміщення V1-V2 становить у середньому близько 5%, проте виявлено зумовленість частотності вживання клауз V1-V2 та відповідних жанрів тексту: найчастіше вказаний порядок розташування частин присудка трапляється у проповідях, найрідше – у фахових текстах.

Упродовж усього ранньонововерхньонімецького періоду фіксуємо переважання препозитивних фінитних клауз над постпозитивними, проте якщо в XIV ст. вони вживалися майже в 6 разів частіше, то в кінці ранньонововерхньонімецького періоду частотність використання препозитивних і постпозитивних підрядних клауз часу майже урівнюється (52% – препозитивні, 40% – постпозитивні).

У дереві безпосередніх складників розрізняють інтегроване, резумптивне та неінтегроване розміщення підрядної клаузи. З огляду на специфіку досліджуваного матеріалу та виявлені закономірності підрядні клаузи часу було розподілено на безпосередньо інтегровані, опосередковано інтегровані та неінтегровані. Кількісний аналіз засвідчив динамічний перехід підрядних клауз часу від неінтегрованості до інтегрованості, що відповідає загальній тенденції розвитку складних речень в історії німецької мови.

До парадигми ранньонововерхньонімецьких часових сполучників належать п'ятнадцять одиниць, шість із яких – загальночасові, а дев'ять – спеціальні часові сполучники. Найзначнішими є такі зрушення в системі сполучників: 1) витіснення сполучника *do* сполучником *als*; 2) зменшення частотності вживання загальночасових сполучників на користь спеціальних часових.

Первинно вказані групи виокремлено на основі семантичних критеріїв: 1) загальночасові сполучники встановлюють реляції лише між моментами подій, водночас спеціальні часові сполучники можуть виражати відношення між референційними моментами; 2) загальночасові сполучники експлікують більше одного таксисного значення, спеціальні часові сполучники – переважно одне; 3) у СРПЧ, ужитих із загальночасовими сполучниками, аспектуальні значення відношень між пропозиціями виражаються за допомогою додаткових лексичних або граматичних засобів; спеціальні часові сполучники експлікують власну аспектуальну семантику. Проте між двома групами сполучників вирізнено структурні й функціональні відмінності на рівні речення.

Формування літературної німецької мови супроводжується у сфері СРПЧ такими процесами: збільшується ступінь стислості побудови (*Komprimiertheit*), що виражається монолексемізацією часових сполучних синтагм, зменшенням частотності вживання корелятивів, збагаченням системи часових сполучників, їх семантичною специфікацією та збільшенням рівня інтегрованості.

СРПЧ характеризуються особливими функціями у тексті, до яких належать: функція введення часового фону, повторення, наративна, введення прямої або непрямої мови, передача діалогу, ініціальна, експресивна, спонукальна. Специфічні функціональні особливості мають також деякі компоненти СРПЧ. Зокрема, конектори вживаються для фокусування реципієнта на окремих відрізках тексту та

для демаркації меж клауз; кореляти виконують делімітативну, референтну та експресивну функції.

На функціональному рівні відмінність між загальночасовими та спеціальними часовими сполучниками проявляється в різному рівні комунікативної автономності відповідних клауз. Клаузи із загальночасовими сполучниками вирізняються більшим відсотком уживань клауз із другою та прикінцевою позицією дієслова, меншим ступенем інтегрованості в матричну клаузу, що пояснюємо їх походженням із паратактичних структур.

Проведене дослідження відкриває перспективи подальших наукових розвідок, зокрема у сфері порівняльно-історичної лінгвістики та синтаксису. Доцільно провести подібний загальний аналіз функціонування СРПЧ у давньоверхньонімецькій та середньовісньонімецькій мовах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фант М. О. Розвиток лінгвальної моделі часу в німецькій мові / М. О. Фант // Наукові записки. Серія : Філологічна. – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2013. – Вип. 33. – С. 141–143.
2. Фант М. О. Складне речення як один із засобів вираження часових відношень / М. О. Фант // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. – Луцьк : Видавництво Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 19 (268). – С. 42–47.
3. Фант М. О. Структурні моделі часових сполучних синтагм в ранньоновісньонімецькій мові / М. О. Фант // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Випуск 127. – С. 545–548.
4. Фант Н. А. Позиція фінитного глагола во временных придаточных клаузах в ранньоновісньонімецьком языке / Н. А. Фант // Оралдын Гылым Жаршысы. Серія : Филологические науки, Философия, Психология и сициология. – Орал каласы : ЖШС "Уралнауцкнига", 2014. – Вып. 16 (95). – С. 44–48.
5. Fant M. O. Ausbau der kommunikativen Komprimiertheit im Bereich der frühneuhochdeutschen Temporalsätze / M. O. Fant // Germanistik in der Ukraine. – 2014. – Jahrgang 9/2014. – S. 23–30.
6. Фант М. О. Компоненти граматикалізації часових сполучників в ранньоновісньонімецькій мові / М. О. Фант // Лінгвістика сьогодення : синхронні та діахронні студії : Матеріали міжвузівського наукового семінару 14 березня 2014 року, Житомир. – Житомир : Видавництво Житомирського державного університету ім. Івана Франка, 2014. – С. 44–46.
7. Фант М. О. Особливості поєднання клауз в ранньоновісньонімецьких складних реченнях часу / М. О. Фант // Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича (1935–2003) "Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблем перекладу". – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2015. – Вип. 1. – С. 132–135.

8. Фант М. О. Семантика загальночасових сполучників в ранньонововерхньонімецькій мові (1450–1550 pp.) / М. О. Фант // Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича (1935–2003) "Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблем перекладу". – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2013. – Вип. 1. – С. 61–63.

АНОТАЦІЯ

Фант М. О. Складнопідрядне речення з підрядним часу в ранньонововерхньонімецькій мові: структурний та функціональний аспекти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський університет імені Бориса Грінченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2016.

Роботу присвячено вивченню структурних і функціональних властивостей складнопідрядних речень із підрядним часу в ранньонововерхньонімецькій мові. Протягом усього ранньонововерхньонімецького періоду відбуваються значні зміни у структурі та складі лівої периферії підрядних клауз часу, частотності вживання корелятивних сполучників, розміщенні відмінюваної частини присудка підрядної клаузи, рівні синтаксичної інтегрованості підрядної клаузи в матричну, парадигмі часових сполучників. На структуру складнопідрядного речення з підрядним часу значний вплив здійснили зміни в умовах інтеракції між адресатом та адресантом текстів, що знайшло своє вираження в частотності вживання корелятивних сполучників і неінтегрованих підрядних клауз. Між клаузами із загальночасовими та спеціальними часовими сполучниками встановлено відмінності на семантичному, структурному та функціональному рівнях.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним часу, ранньонововерхньонімецька мова, діакронія, генеративна граматики, клауза, фраза комплементаризера.

АННОТАЦІЯ

Фант Н. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным времени в ранненововерхненемецком языке: структурный и функциональный аспекты. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский университет имени Бориса Грінченко Министерства образования и науки Украины, Киев, 2016.

Работа посвящена изучению структурных и функциональных свойств сложноподчиненных предложений с придаточным времени в ранненововерхненемецком языке.

Сложноподчиненное предложение времени рассматривается в качестве структурной единицы, способной выражать значения трех семантических категорий аспектуально-темпорального комплекса. Однако семантический критерий не является достаточным для размежевания сложноподчиненного предложения

времени от других конструкций, функции которых сходны с исследуемой единицей. Поэтому важно определить однозначные формальные признаки сложноподчиненного предложения времени. К ним относятся синтаксическая подчиненность, интегрированность подчиненной клаузы, размещение подчиненной клаузы на позиции адьюнкта по отношению к матричной, использование временного союза для спецификации связи между клаузами.

В диссертации предложены критерии размежевания разных моделей левой периферии подчиненных клауз времени с учетом элементов, регулярно употребляющимися в данных клаузах. К таким элементам относятся коннекторы (К), модификаторы (М), союзы (ПСЧ) и маркеры подчиненности (МП). На основе выделенных четырех элементов удалось определить четыре модели левой периферии подчиненной клаузы, состоящих из: 1) одного лишь временного союза ПСЧ; 2) коннектора и союза К-ПСЧ; 3) союза и модификатора, к которым мог прибавляться коннектор (К)-М-ПСЧ; 4) союза и маркера подчиненности, к которым могли прибавляться коннектор и/или модификатор (К)-(М)-ПСЧ-МП. На протяжении ранненововерхненемецкого периода происходят значительные изменения в частотности употребления указанных моделей. Направление изменений можно изобразить следующим образом: 1) (К)-М-ПСЧ → (К)-ПСЧ → ПСЧ; 2) (К)-(М)-ПСЧ-МП → (К)-(М)-ПСЧ → ПСЧ.

Была обнаружена взаимосвязь между природой и функциями коррелята и частотностью его употребления. Частотность употребления коррелята прямо пропорционально зависит от степени осознания говорящими грамматической и семантической связи между частями сложной клаузы, а также развитости и частотности употребления соответствующей синтаксической конструкции. Данные исследования свидетельствуют о существенном уменьшении употребления коррелятов, что можно объяснить увеличением количества клауз со специальными временными союзами, а также постепенной интеграцией подчиненных клауз.

В рассматриваемом периоде происходит закрепление рамочной структуры подчиненной клаузы времени. В сложных глагольных сказуемых в ранненововерхненемецком языке вспомогательный глагол мог находиться в препозиции к нефинитной части сказуемого. Было доказано, что такое расположение частей сказуемого зависит от жанра соответствующего текста.

Особое внимание уделено рассмотрению степени синтаксической связи между подчиненной и матричной клаузами. Все подчиненные клаузы времени были разделены на три группы в зависимости от их позиции в структуре матричной клаузы: интегрированные, опосредованно-интегрированные и неинтегрированные. Интегрированные клаузы размещаются непосредственно на позиции спецификатора фразы комплементаризера (СР) матричной клаузы, опосредованно-интегрированные – в проекции другой фразы, которая в свою очередь располагается на позиции спецификатора СР, неинтегрированные присоединяются в качестве адьюнкта к дополнительному узлу максимальной проекции СР. Было доказано, что на протяжении всего ранненововерхненемецкого периода происходила интеграция подчиненных клауз времени в матричную.

В исследовании выявлено, что рассматриваемая конструкция характеризуется в ранненововерхненемецком языке рядом важных функций, к которым относятся функция введения временного фона, повтора, введения прямой или непрямой речи, передачи диалога, а также нарративная, инициальная, экспрессивная и побудительная. Особые функции в пределах текста выполняют также некоторые компоненты сложноподчиненного предложения с придаточным времени. Коннекторы выполняют фокусирующую и делимитативную функции, а корреляты – делимитативную, референтную и экспрессивную.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение времени, ранненововерхненемецкий язык, диахрония, генеративная грамматика, клауза, фраза комплементаризера.

ABSTRACT

Fant M. O. Complex Sentence with Temporal Subordinate Clause in Early New High German: Structure and Function. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis focuses on the analysis of structure and functions of complex sentence with temporal subordinate clause in Early New High German. The research reveals significant changes in structure and composition of the left periphery of temporal clause. The findings indicate that the correlate usage becomes less frequent, and the declinable part of predicate gets a fixed position at the end of the clause. Additionally, subordinate clause becomes syntactically integrated in the matrix clause, and the usage of special temporal conjunctions increases at the expense of general temporal conjunctions.

From a functional perspective complex sentence with temporal subordinate clause introduces a new temporal background, a direct and indirect speech, implements repeat, narrative, initial, expressive and imperative functions.

Key words: complex sentence with temporal subordinate clause, Early New High German, diachrony, generative grammar, clause, complementizer phrase.

